

Rybka, Przemysław

"Le developpement de l'astronomie en URSS 1917-1935", E. Nicolaidis, Paris 1984 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 30/3-4, 800-802

1985

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

stów o szczególnych zainteresowaniach. Jest to wszakże tylko pozór — dla każdego, kogo zajmuje powszechna historia biologii, przeobrażenia zachodzące w biologii europejskiej owego przełomowego okresu, książka Jana Janko stanie się źródłem rzetelnej, wartościowej wiedzy historycznej. W nakreślonym w niej obrazie czeskiej biologii z jej konkretnymi historycznymi i społecznymi uwarunkowaniami odzwierciedliła się biologia europejska, jej główne nurty rozwojowe i rządzące nimi prawidłowości. W obrazie tym bez trudu można również dostrzec, jaki udział miała czeska biologia w postępie dokonanym w biologii europejskiej przełomu XIX—XX wieku.

Tytuł książki — *Vznik experimentální biologie v Čechách* — wyjątkowo dokładnie odpowiada jej treści: zostały w niej świadomie pominięte dzieje myśli teoretycznej w biologii, w sposób naturalny i najściślejszy sprzęgnięte z powstaniem i rozwojem biologii eksperymentalnej. O tym, że biologia czeska nie była tu wyjątkiem, świadczą krótkie uwagi autora o ruchu ideowym, jaki ogarnął również dziedzinę teorii; świadczy także o tym wybitna w skali europejskiej postać Emmanuela Rádla — historyka, filozofa i teoretyka biologii, który swą ożywioną działalność teoretyczną uprawiał w tamtym okresie. Nie uszło wszelako uwagi bacznego czytelnika (ku jego zadowoleniu!), iż autor zamierza, jak się zdaje, poświęcić oddzielne studium dziejom myśli filozoficznej, metodologicznej i teoretycznej w biologii czeskiej przełomu XIX—XX wieku. Książka *Vznik experimentální biologie v Čechách (1882—1918)* otrzymałaby zatem od jej autora potrzebne, oczekiwane i niewątpliwie interesujące uzupełnienie teoretyczno-biologiczne.

Andrzej Bednarczyk
(Warszawa)

E. Nicolaidis: *Le développement de l'astronomie en URSS 1917—1935*. Observatoire de Paris 1984 151 ss. + il. + mapy.

Rzadko się zdarza, aby na temat historii jakiejś dziedziny wiedzy w danym kraju pisał obcokrajowiec. Jest to bowiem w takim wypadku zadanie trudniejsze; bardziej kłopotliwe staje się przecież dotarcie i korzystanie z archiwów, mogą się też pojawić trudności językowe. Niemniej takie spojrzenie „z zewnątrz” jako nieco odmienne może być bardzo interesujące.

Tego rodzaju zadanie postawił przed sobą E. Nicolaidis. Opracowany przez niego wycinek historii astronomii radzieckiej jest rozprawą doktorską napisaną w Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales pod kierownictwem prof. R. Taton. Brak możliwości wyjazdu do Związku Radzieckiego w celu zbierania materiałów w tamtejszych archiwach zmusił Autora do ograniczenia się do źródeł drukowanych.

Sprecyzowanie granicznych dat wybranego okresu było związane z wprowadzonym przez Autora podziałem astronomii radzieckiej na trzy etapy, nie licząc ostatnich dziesięcioleci. Pierwszy z nich obejmuje czas od 1917 r. do końca lat dwudziestych. Po ciężkich latach rewolucji i wojny domowej zaczęła wtedy następować normalizacja warunków. Okres drugi obejmuje czas od końca lat dwudziestych do połowy trzydziestych. W nim dalszemu rozwojowi nauki towarzyszyło wprowadzenie koncepcji ideologicznej. I wreszcie od połowy lat trzydziestych do śmierci J. Stalina Autor wyodrębnił trzeci etap, charakteryzujący się „czyszczeniami” stalinowskimi, które dotknęły także środowisko astronomiczne. W tym też czasie wypadła druga wojna światowa, niszcząca większość radzieckich ośrodków astronomicznych. Wszystkie te wydarzenia ujemnie wpłynęły na rozwój

astronomii w ZSRR. Trzeba było czasu na usunięcie powstałych szkód, a Autor dalszy postęp datuje na czas po 1953 r.

Autor ograniczył się do dwóch pierwszych etapów, uzasadniając swą decyzję brakiem źródeł drukowanych i rękopiśmiennych dotyczących zniknięcia po 1935 r. znaczącej liczby wielkich nazwisk astronomów radzieckich. Oprócz tego rok 1935 — to data przystąpienia Związku Radzieckiego do założonej w 1919 r. Międzynarodowej Unii Astronomicznej. Posunięcie to zacieśniło rozwijającą się od lat dwudziestych współpracę astronomów radzieckich z zagranicznymi. Rok ten stanowi też swego rodzaju cezurę.

Dla większej jasności obrazu oddzielił część historyczną od naukowej — wyodrębniając w tej ostatniej astrometrię od astrofizyki.

Rozdział I stanowi wstęp charakteryzujący przedrewolucyjną astronomię rosyjską. Tu Autor ograniczył się do ostatniego stulecia, to jest do dynamicznego rozwoju astronomii rosyjskiej zapoczątkowanej przez W. Struwego. Szczególnie dużo uwagi poświęcił założeniu w 1839 r. Obserwatorium Pułkowskemu pod Petersburgiem i prowadzącym w nim pracom, początkowo tylko astrometrycznym, a potem także i astrofizycznym. Krócej omówił działalność innych obserwatoriów. Rozdział ten zamyka wykaz istniejących w 1917 r. obserwatoriów rosyjskich z podaniem ich wyposażenia.

Dalsze rozdziały dotyczą już astronomii radzieckiej. Otwiera je rozdział II poświęcony astrometrii. Szczególnie szeroko omówione tu zostały prace wykonane w Obserwatorium Pułkowskim, które jeszcze w XIX w. zdobyło sobie w tej dziedzinie światową sławę. W dalszym ciągu opisane zostały prace astrometryczne wykonane w obserwatoriach w Nikołajewie, Simieizie, Engelhardta pod Kazaniem, w Kazaniu, Charkowie, Kijowie, Moskwie, Odessie, Taszkencie, Tomsku, Irkucku i Kitabie. Wreszcie szerzej potraktowane zostały prace obliczeniowe prowadzone w Leningradzie, a obejmujące między innymi opracowywanie roczników astronomicznych (w carskiej Rosji były one sprowadzane z zagranicy) oraz zagadnienia z zakresu mechaniki nieba. Obszernie potraktował też Autor działalność Instytutu Astronomii i Geodezji w Moskwie.

Z kolei rozdział III dotyczy prac astrofizycznych. Otwiera go opis prac wykonanych w Pułkowie i w jego południowych filiach w Simieizie i Nikołajewie. Po nim następuje charakterystyka działalności na tym polu innych obserwatoriów, a mianowicie Engelhardta pod Kazaniem, w Kazaniu, Charkowie, Kijowie, Odessie i Taszkencie. Szeroko potraktowana została działalność ośrodka moskiewskiego.

Rozdział IV poświęcony jest sprawom organizacyjnym i personalnym poszczególnych ośrodków. Tu też szczególnie obszernie potraktowane zostało Obserwatorium Pułkowskie i ośrodek moskiewski. Sprawy innych obserwatoriów ujęto krócej.

Tak ważne w pracy naukowej problemy współpracy i planowania nasświetlone zostały w rozdziale V. Nakreślono tu drogę od założonego w 1890 r. Rosyjskiego Towarzystwa Astronomicznego — ograniczonego zresztą do ośrodka petersbursko-pułkowskiego — do utworzenia w 1932 r., Wszechzwiązkowego Towarzystwa Astronomiczno-Geodezyjnego. Sporo uwagi poświęcono też założeniu i działalności kreowanego w 1931 r. Komitetu Astronomicznego, koordynującego działalność radzieckich ośrodków astronomicznych. Powyższa instytucja ułatwiała tak potrzebne w pracy naukowej kontakty między astronomami w formie konferencji. Tym konferencjom, a mianowicie astrometrycznej, astrofizycznej oraz poświęconej astronomii teoretycznej i mechanice nieba, Autor poświęcił sporo uwagi. Wspomniał też o koordynowaniu prac dotyczących obserwacji Słońca i gwiazd zmiennych.

Tego samego rodzaju zagadnienia, ale już w wymiarze międzynarodowym, zostały poruszone w rozdziale VI. Autor przedstawił tu wzrost, niemal od poziomu

zerowego, kontaktów astronomów radzieckich z zachodnimi. Znaczne osłabienie tych kontaktów nastąpiło już w wyniku pierwszej wojny światowej. Rewolucja i wojna domowa przerwały je zaś ostatecznie. Wznawianie osobistych kontaktów nastąpiło w połowie lat dwudziestych i rozwijało się pomyślnie. W tym też czasie nastąpiło ożywienie w publikowaniu prac astronomów radzieckich w takich czasopismach jak „Astronomische Nachrichten” i „Monthly Notices”. Oprócz tego ogłaszali oni liczne artykuły w rodzimych publikacjach, z których na czoło wysuwał się „Astronomiczeskij Żurnal”. Początkowo — co Autor przedstawił liczbowo — znaczna część (dochodząca prawie do 50%) artykułów publikowana była w językach zachodnio-europejskich (niemiecki, francuski, angielski). Dopiero od 1930 r. procent ten zmalał radykalnie na korzyść prac w języku rosyjskim.

Stopniowo astronomowie radzieccy włączali się do prac Międzynarodowej Unii Astronomicznej, co Autor przedstawił dość szczegółowo. Początkowo związki te ograniczały się do osobistych kontaktów niektórych wybitniejszych astronomów z Unią. W 1935 r. Związek Radziecki przystąpił do Unii, co w pełni włączało astronomów radzieckich do zakrojonej na międzynarodową skalę współpracy.

Książkę zamykają krótkie, rzeczowe noty biograficzne wybitniejszych astronomów radzieckich oraz aneks obejmujący wybrane źródła, a wreszcie dwie mapy, z których jedna ukazuje rozmieszczenie obserwatoriów rosyjskich w 1917 r., druga zaś — radzieckich w 1935 r.

Ogólnie rzecz biorąc książka jest napisana jasno, zwięźle i treściwie, a jej układ charakteryzuje się przejrzystością. Bogata w fakty stanowi cenny zbiór wiadomości o astronomii radzieckiej w latach 1917—1935.

Czytelnika polskiego razi natomiast zupełnie zbędna transkrypcja nazwisk astronomów narodowości polskiej — stosowana dla nazwisk rosyjskich. Tak więc nazwiska T. Banachiewicza, W. Ceraskiego, M. Kamińskiego, M. Kowalskiego, L. Matkiewicza, L. Okulicza, W. Wiśniewskiego i B. Zaleskiego zostały podane odpowiednio w formach Banakheвич, Tseraskij, Kamenskij, Kovalskij, Matkevich, Okulich, Visnevskij i Zalesskij. Wypada jednak zauważyć, że niektóre z tych nazwisk trafiały się czasem w poprawnej pisowni. Dotyczy to Ceraskiego (przypis na s. 43) i Matkiewicza (s. 32 i 238). We właściwej pisowni zostały natomiast podane nazwiska A. Gromadzkiego i L. Orkisz. Szczególnie dziwi transkrypcja nazwisk tak znanych astronomów jak Banachiewicz czy Kamiński, którzy później pracowali w Polsce.

Wspomniana powyżej transkrypcja dziwi też z tego powodu, że nazwiska pochodzenia niemieckiego i skandynawskiego (przykładowo Struve, Backlund, Engelhardt, Opik, Sternberg, Renz, Zinger) zostały podane w pisowni oryginalnej. Na usprawiedliwienie Autora można chyba jedynie przyznać, że te nazwiska łatwo odróżnić od rosyjskich, czego nie można powiedzieć o polskich.

Przemysław Rybka
(Wrocław)

The Transformation of Higher Learning 1860—1930; Expansion, Diversification, Social Opening and Professionalization in England, Germany, Russia and the United States. Praca zbiorowa pod red. K. H. Jarascha. Stuttgart. Klett — Cotta 1982 (Dodruk 1983). Seria Historisch — Sozialwissenschaftliche forschungen, t. 13, 375 ss. Informacje o współautorach książki (*List of Contributors*) oraz indeks wybranych pedagogów, instytucji, krajów i zagadnień.

Recenzowana książka jest pracą zbiorową jak wiele ostatnio ukazujących się publikacji o szkolnictwie wyższym — zwłaszcza gdy problematyka ujmowana jest socjologicznie i porównawczo. Przemiany wyższej edukacji w latach 1860—1930